

Месіанізм у ціннісних орієнтаціях української інтелігенції 20 – поч. 30-х рр. XX ст.: соціально-філософський аспект / Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ, 2013. – № 10 (128). – С. 138 – 147.

УДК 316.3

Горбова Ірина Олексіївна, аспірант кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка, асистент кафедри новітньої української літератури та соціальних комунікацій Навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка

Месіанізм у ціннісних орієнтаціях української інтелігенції

20 – поч. 30-х рр. XX ст.: соціально-філософський аспект

Горбова Ірина Олексіївна

Месіанізм у ціннісних орієнтаціях української інтелігенції

20 – поч. 30-х рр. XX ст.: соціально-філософський аспект

Тривалий історичний період інтелігенція виконувала роль особливої культурної спільноти. Становлення нового режиму влади у 20-30-ті рр. XX ст. призвело до трансформації суспільства, а відтак – до переосмислення цінностей. Молоде покоління інтелігенції втратило своє соціокультурне значення. Його завданням було побудувати економічно міцну державу. Однак, під поняттям «інтелігент» розуміється не лише «інтелектуал», але й людина високої ідеї, яка служить на благо суспільства, сповідує високі моральні цінності. Месіанська роль старшого покоління інтелігенції полягала у передачі знань своїм наступникам та збереженні традиційних національних цінностей. Метою статті є визначення месіанізму як особливої соціальної ролі української інтелігенції, її ціннісних орієнтацій у період трансформації суспільства. Подальші дослідження теми, на наш погляд, слід вести в контексті визначення особливостей російської інтелігенції к. XIX – поч. XX ст., зробити порівняльний аналіз української та російської інтелігенції.

Ключові слова: інтелігенція, «нова» інтелігенція, інтелектуал, месіанізм, цінності.

Горбова Ирина Алексеевна

Мессианизм в ценностных ориентациях украинской интеллигенции

20 – нач. 30-х гг. XX в.: социально-философский аспект

Длительный исторический период интеллигенция выполняла роль особой культурной общности. Становление нового режима власти в 20-30-е гг. XX в. привело к трансформации общества и, следовательно, – к переосмыслению ценностей. Молодое поколение интеллигенции утратило свое социокультурное значение. Его задачей было построить экономически сильное государство. Однако, под понятием «интеллигент» понимается не только «интеллектуал», но и человек высокой идеи, который служит на благо общества, следует высоким моральным ценностям. Мессианская роль старшего поколения интеллигенции заключалась в передаче знаний своим преемникам и сохранении традиционных национальных ценностей. Целью статьи является определение мессианизма как особой социальной роли украинской интеллигенции, ее ценностных ориентаций в период трансформации общества. Дальнейшие исследования темы, на наш взгляд, следует вести в контексте определения особенностей русской интеллигенции к. XIX – нач. XX в., сделать сравнительный анализ украинской и русской интеллигенции.

Ключевые слова: интеллигенция, «новая» интеллигенция, интеллектуал, мессианизм, ценности.

Horbova Iryna Oleksijivna

Messianism in the Value Orientations of the Ukrainian Intelligentsia

20 – Early 30-es of XX Century: a Socio-Philosophical Aspect

Long historical period intelligentsia acted as special cultural community. Establishment of a new regime of authority in the 20-30-es years of the XX century led to the transformation of society, and consequently – to rethink values. The younger generation of intelligentsia lost its socio-cultural significance. Its assignment was to build an economically strong state. However, the term «intelligent» means not

only «intellectual», but also a man of great ideas, who serves the public good, adheres to high moral values. Messianic role of the older generation of intelligentsia was to transfer knowledge to their successors and the conservation of traditional national values. The purpose of article is to determine messianism as a special social role of the Ukrainian intelligentsia, its value orientations in transformation of society. Further research topic, in our opinion, should be conducted in the context of defining features of Russian intelligentsia of the late XIX – early XX century, to make a comparative analysis of the Ukrainian and Russian intelligentsia.

Keywords: intelligentsia, the «new» intelligentsia, intellectual, messianism, values.

Інтелігенції як специфічному культурному прошарку суспільства належить ключова роль у визначенні соціальних ідеалів та шляху культурного розвитку суспільства. Зміна історичної, культурної епохи, покоління громадян будь-якої держави характеризується переосмисленням цінностей. Вибір ціннісної орієнтації є як об'єктивним (детермінований конкретними соціокультурними реаліями), так і суб'єктивним. Так, людина у виборі цінностей керується, головним чином, особистою життєвою позицією. Однак, історично укорінені культурні традиції також впливають на формування духовності особистості.

20-30-ті рр. XX ст. позначилися нівелюванням соціокультурного та ціннісного потенціалу української інтелігенції. Радянська влада не допускала реалізації культурної діяльності інтелігенції, відмінної від тоталітарної ідеології. Згідно політики нового режиму влади громадянська роль інтелігенції зводилася до підготовки молодого покоління інтелігенції, яке б будувало економічно потужну країну. Проте, інтелігенція має бути носієм не тільки інтелекту, але й духу та культури суспільства. Таким чином, у радянські часи з'явилася «нова», «практична» інтелігенція, яка володіла знаннями з різних галузей науки. Структурна зміна інтелігенції як соціальної спільноти спричинила насамперед модифікацію інтелігенції як соціального феномену, вона набуває ознак масовості.

Інтелекцію як сукупність духовних, моральних, культурних якостей розглядали М. Бердяєв, Д. Лихачов, О. Лосєв, І. Лоський. Громадянську позицію та соціальну роль інтелекції у передреволюційний період аналізували С. Булгаков, Б. Кістяковський, П. Струве, С. Франк (збірка «Віхи. Збірка статей про руську інтелекцію»). Як культурний, соціальний феномен, порівнюючи з поняттям «інтелектуал» у культурному середовищі Заходу, інтелекцію досліджували К. Акопян, Ж. Бенда, О. Казанцев, І. Осінський, Г. Померанц. Серед українських науковців інтелекцію як соціальне явище, її ідентифікацію, громадянську позицію та суспільні функції аналізували І. Бичко, М. Козловець, В. Петров, О. Салтовський, П. Саух, Ю. Саух, В. Слюсар та ін.

Попри значні результати досліджень, присвячених інтелекції, все ж таки відкритим залишається питання соціальної ролі та суспільних функцій інтелекції. У періоди трансформацій суспільства ця проблема є особливо актуальною. Тому метою нашої статті є визначення соціальної ролі української інтелекції, її ціннісних орієнтацій в період трансформації суспільства, а саме у 20-30-ті рр. ХХ ст.

Розвиток українського суспільства на початку ХХ століття позначився структурними зрушеннями та соціальними трансформаціями. Це доволі суперечливий період в його історії. Більшовицький терор в Україні – це атмосфера, в якій розвивалася українська інтелекція. Культурна діяльність за таких умов, коли соціальне замовлення на неї сконцентровано лише у владних інституціях, знаходиться під їх тотальним контролем, вони визначають її зміст та конкретні напрями. Тоталітарний режим, який утвердився у цей період, здійснював нагляд і контроль за інтелектуальною працею інтелекції.

Інтелекція – це інтелектуальний, культурний осередок суспільства, який здійснює суттєвий вплив на формування суспільної свідомості. Політика радянської влади була спрямована на фізичне та духовне знищення української інтелекції. Червоний терор та репресії в Україні носили масовий, суцільний характер [1, 80]. Передусім, об'єктом політики насилля були представники буржуазії, духовенства, аристократії, інтелекції.

Наприкінці 1919 р. встановлена більшовиками політика терору, на відміну від попередніх років громадянської війни, стала більш організованою. Це був період військового комунізму, який позначився масовими розстрілами. Убивства в масовій свідомості стали сприйматися як норма нового суспільного порядку. Тисячі представників української інтелігенції гинули за власні політичні переконання, які не відповідали офіційній державній ідеології, яка утверджувалася в цей період. Фізична праця, тиф, масові арешти, погрози тощо підвищували ефективність політики. Нові соціально-політичні реалії трансформували свідомість людей того часу: вони перебували у стані страху, тривоги, невизначеності.

За таких умов українська інтелігенція продовжувала свою культурну діяльність. Історично склалося так, що період 1918–1923 рр. став періодом, у який тривала громадянська війна та подальша боротьба з її наслідками. Він характеризується масовою загибеллю українського населення в результаті фізичних розправ та голоду [1, 82]. Парадоксально, але жертвна творча праця та громадська діяльність інтелігентів у ці роки забезпечила культурне будівництво на наступному етапі (1924–1929 рр.) розвитку нової української радянської соціалістичної держави.

За короткий термін планувалося ліквідувати неписьменність, створити систему народної освіти, сформувати кадри «нової» інтелігенції тощо [2, 182]. Функціонально «нова» інтелігенція своєю діяльністю утверджувала, що більшовицька влада не відвернулася від українців, а, навпаки, максимально прагнула забезпечити реалізацію національних культурних потреб. Розпочався процес «українізації». Але підтекст дій влади був іншим. Система, яка формувалася, потребувала виконавців, здатних відігравати активну роль в економічних процесах. Реалізація цієї програми вимагала певного освітнього й культурного рівня її учасників. Оптимальною сферою, в якій цілеспрямовано здійснювалося нівелювання людської свідомості, стала освіта. Навчальні дисципліни, на яких ґрунтувалася гуманітарна дореволюційна освіта, в яких відображалися християнські мораль, ідеали, погляди на життя, заміщувалися

новими – з чітко вираженою ідеологічною спрямованістю. Зростала роль вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, на їх базі було створено інститути народної освіти та інші вузи. Відбувався процес продукування нової, «радянської», інтелігенції, яка уже продукувала якісно інші цінності – вузько партійні, номенклатурні.

Інтелігенція виконувала соціальне замовлення – передача у спадковість «новій» інтелігенції необхідних знань для функціонування економічної та виробничої систем суспільства. На виконання цих функцій система витратила оптимальну кількість ресурсів у короткий проміжок часу (до десятиліття). Формування ж традиційних цінностей, на нашу думку, потребує значно більше часу (за принципом Мойсеєвської зміни поколінь). О. Степанова зазначає: «...з розвитком... економіки інтелігенція постає... у вигляді маргінального прошарку освічених людей, «що розриваються» між... модернізмом та традиціоналізмом» [3, 49]. Проте, зосередженість інтелігентного прошарку суспільства на розвитку однієї (наприклад, економічної) сфери призводить до занепаду іншої.

Можемо стверджувати, що у цей період в радянському суспільстві сформувався новий прошарок – «нова інтелігенція», яка містила у собі технічну інтелігенцію, яка володіла необхідними технічними знаннями, партійну – знаннями з управління, економічну – знаннями з організації виробничих процесів. А відтак, цілком логічним здається наступний крок радянської влади по знищенню традиційної інтелігенції (М. Вороний, С. Єфремов, Л. Старицька-Черняхівська, Г. Хоткевич тощо) та культурно-наукової «нової» інтелігенції (Мирослав Ірчан, М. Куліш, Лесь Курбас, В. Підмогильний, Олекса Слісаренко та інші), оскільки вони не продукували партійно-класові цінності. Саме тому першими об'єктами репресій у 30-х рр. XX ст. стали письменники, науковці, культурні діячі. Разом з тим, виникає питання, чи усвідомлювала інтелігенція визначену В. Леніним роль «попутників»? Якщо розуміли, то чому свідомо погодилися на такі соціальні функції? Відповіді на ці питання, на нашу думку, полягають у площині месіанізму, тобто у виконанні також і месіанської ролі

консервування традиційних національних цінностей у період структурних соціальних трансформацій, яку на інтелігенцію покладено громадянським суспільством. Месіанізм інтелігенції полягав у формуванні «нової» інтелігенції та збереженні національних цінностей (якісно відмінних від насаджуваних групових, партійних).

Фізичний та психологічний тиски з боку влади все ж таки не змінили докорінно світобачення та світосприйняття «старої» української інтелігенції. Але, зрозуміло, що займатися вільно творчою, професійною діяльністю за цих умов було неможливо через їх жорстку регламентацію. Виходячи із запропонованої до реалізації політики тоталітаризму, інтелігенція пропагувала «українське» в усіх сферах культури. Тому інтелігенцію того періоду часто називають національною [4, 22]. Головним завданням на той час була самоідентифікація українців серед інших народів та національне самоусвідомлення – визначення своєї ролі та місця у світі. Такі процеси потребують активну суспільну діяльність національних еліт, а на інтелігенцію загалом покладено функцію провідної спільноти, яка б спрямовувала синергію мас, тобто виступала месією нації.

Однак нове покоління інтелігенції не поділяло культурних поглядів своїх попередників. У тогочасній світовій культурі панував модернізм, відбулися глобальні соціальні зміни, з'явилися нові тенденції, що спричинили соціально-економічну єдність народів, але, водночас, і назрівання структурних конфліктів. Завдяки розвитку засобів масової інформації пожвавився інформаційний обмін, який започаткував індустріалізацію культури. Окреслилися два шляхи культурно-духовного розвитку: подальше слідування національно-культурній ідентичності або ж перехід до новітніх зразків Європи.

Вживання поняття «інтелігенція» на позначення нових діячів та творців культури доволі суперечливе. П. Саух та Ю. Саух вказують, що інтелігенція є «стражем моральних параметрів людського буття... Класична модель інтелігенції завжди будувалася на моральному, етичному началі в життєдіяльності особистості за умови підвищеного рівня громадянськості,

патріотизму і людяності» [5, 4]. Якщо говорити про інтелігенцію як культурний прошарок суспільства, носія духовності, який визначає ідеали народу, то «нова» інтелігенція не зовсім відповідає значенню терміна. Одним із напрямів реалізації політики індустріалізації була масовизація освіти, боротьба з неписьменністю. Поняття «інтелігент» втрачає своє первинне значення. У нових конотаціях воно зводиться до англійського відповідника «інтелектуал» – людина, яка займається розумовою діяльністю [4, 20]. Проте навіть така інтерпретація недостатньо розкриває зміст «нової» української інтелігенції. Адже політика тоталітаризму передбачала дотримування нового типу особистості, уся діяльність якої підпорядкована слідуванню ідеологічним настановам. Велика кількість навчальних закладів того часу не відповідала якості освіти. Така політика актуалізувала потребу створення нової системи освіти, а відтак і фахівців, які б забезпечили її функціонування.

Соціокультурна, економічна, виробнича модернізація призвела до кризи класичного європейського світобачення. Українці не змогли сприйняти стрімкий розвиток світу. Більше того, голод, хвороби, репресії вплинули на переосмислення цінностей. На перші місця постали цінності задоволення фізіологічних повсякденних потреб. Закономірно, що реалізація духовних потреб поступилася «матеріальним».

Інтелігенція, яка прагнула зберегти культурні надбання попередніх поколінь, переосмислити по-новому класичні зразки світової культури, не знайшла підтримки «нової» інтелігенції та в народних масах загалом. Тоталітарна система вимагала, щоб особи слідували настановам влади, як своєрідній релігії, не маючи власної свободи. Але український народ не так гостро сприймав проблему цінностей. Досягнувши, здавалося б, елементарних цілей – отримавши житло, здобувши їжу – людина задовольняла особисті потреби і, в силу затрачених зусиль, не відчувала докорів сумління через власну меркантильність.

Ціннісні орієнтації громадянського суспільства визначені, сформульовані та узагальнені носіями духу, моралі та розуму. Формування цінностей

відбувається кожної історичної та культурної епохи, а також з приходом нового покоління громадян [6, 11]. Зміни у політичному, соціально-економічному житті країни зумовлюють переосмислення всіх суспільних, особистісних цінностей та формування нової системи духовних орієнтацій нового покоління.

Месіанізм інтелігенції полягав у вихованні людей, які б передусім володіли здатністю не просто наслідувати риси радянської соціальної системи, але й продукувати власні унікальні ціннісні системи. Людина надає перевагу діям та вчинкам, які відповідають її власній життєвій позиції і вона може відрізнитися від поведінки решти громадян суспільства [6, 13]. Отже, вибір ціннісних орієнтацій носить і суб'єктивний характер. Разом з тим, усталені культурні традиції, сформовані історично, мають значний вплив на формування особистості. Українська інтелігенція, яка намагалася досягнути національного відродження та свободи, по суті, залишилася один-на-один зі своїми інтересами. Не було підтримки від молодого покоління, чий світогляд формували більшовики, не було надії і на суспільство, що задовольнялось малим.

Отже, істинна українська інтелігенція 20-30-х рр. XX ст. – носій національної духовності, моралі та освіченості народу – не мала змоги повноцінно, до кінця довести громадянську боротьбу за відродження. Досягненні успіхи у культурному піднесенні та національній ідентифікації щоразу зазнавали утисків збоку влади. Соціальна роль інтелігенції того періоду зводилася до передачі знань та досвіду молодому поколінню для побудови міцної соціалістичної держави. Так, інтелігенція усвідомлювала свою тимчасову роль «попутників», але, разом з тим, виконувала місію формування «нової» інтелігенції та збереження історично усталених національних цінностей. Створені радянською владою умови, навпаки, активізували соціокультурну діяльність традиційної інтелігенції. Невпорядкованість та недосконалість тогочасного життя активізувала розвиток духовної культури української інтелігенції та спонукала до боротьби за збереження національності. Адже жертвність, безкорисливе служіння народу та державі,

бунт «духу» інтелігентів проти несправедливості та гноблення і визначає їх головну соціальну – месіанську – роль.

Подальші дослідження теми, на наш погляд, слід вести в контексті вивчення особливостей російської інтелігенції в дореволюційний та післяреволюційний періоди (к. XIX – поч. XX ст.), визначити спільне та відмінне між російською та українською інтелігенцією в даний період і загалом, здійснити порівняльний аналіз їх рис.

Список використаних джерел:

1. Петров В. П. Українська інтелігенція – жертва большевицького терору / В. П. Петров // Слово і Час. – № 10. – 2010. – С. 79–99.
2. Слюсар В. Н. Интеллигенция как объект насилия в период трансформации общества / В. Н. Слюсар // Современная интеллигенция: проблемы социальной идентификации: сборник научных трудов: в 3 т. / отв. ред. И. И. Осинский. – Улан-Удэ : Изд-во Бурятского госуниверситета, 2012. – Т. 1. – С. 181–189.
3. Степанова О. К. Понятие «интеллигенция»: судьба в символическом пространстве и во времени / О. К. Степанова // Социологические исследования. – 2003. – № 1. – С. 46–53.
4. Трофимов А. О. Аксіологічні функції інтелігенції в громадянському суспільстві / А. О. Трофимов // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: наук. журн. / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 59. – С. 19–23.
5. Саух П., Саух Ю. Інтелігенція: між місією і приниженням / Петро Саух, Юрій Саух // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2009. – № 4. – С. 2–8.
6. Поліщук О. С. Система цінностей у лімітрофному суспільстві / О. С. Поліщук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка: наук. журн. / Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка, М-во освіти і науки, молоді та спорту України. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – Вип. 61. – С. 10–18.

